

УДК 378.3.017:39(477):172.15]:355.271
DOI: 10.31499/2706-6258.2(8).2022.268057

ОСОБЛИВОСТІ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Наталія Безлюдна, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та освітнього менеджменту, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID: 0000-0002-1308-4448

E-mail: natashabezl@gmail.com

У статті проаналізовано Концепцію національно-патріотичного виховання в системі освіти України до 2025 року (06 червня 2022 р.). Подано характеристики базових дефініцій дослідження: «патріотизм», «патріотичне виховання», «національно-патріотичне виховання». Висвітлено нові підходи й інноваційні форми та методи національно-патріотичного виховання молодших школярів в умовах воєнного стану. Доведено, що запропоновані форми та методи сприятимуть національно-патріотичному вихованню молодших школярів в умовах російсько-української війни.

Ключові слова: патріотизм; патріотичне виховання; національно-патріотичне виховання; громадянська активність; національна ідентичність; воєнний стан; молодші школярі; інноваційні форми та методи.

FEATURES OF THE NATIONAL-PATRIOTIC EDUCATION OF YOUNGER SCHOOLCHILDREN IN STATE OF MARTIAL LAW

Nataliia Bezliudna, Candidate of Pedagogical Sciences (Ph.D.), Docent, Associate Professor at the Department of Pedagogy and Educational Management, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0002-1308-4448

E-mail: natashabezl@gmail.com

The problem of national-patriotic education of younger schoolchildren is extremely urgent in the conditions of the war of the Russian Federation against Ukraine. The article analyzes the Concept of National-Patriotic Education until 2025 (June 6, 2022). The author presents the characteristics of the basic definitions of the study: "patriotism", "patriotic education", and "national-patriotic education". It has been proven that the implementation of national-patriotic education in primary school is important. Since primary school age (from 6 to 10 years) is the most favorable age period for the education of civic culture, the formation of patriotic views and feelings of the child, moral and ethical principles, the establishment of national identity, and interconnected approaches in the education of younger schoolchildren. New approaches and innovative forms and methods of implementing socio-pedagogical conditions of national-patriotic education of younger schoolchildren under martial law are highlighted, in particular: a nationwide minute of silence; conversations in which the issue of national identity in the conditions of war is considered; methods of forming a children's positive attitude during the war; instruction on the rules of behavior in the information space; educational hours in the format

of meetings (online meetings); workshops with the participation of volunteers, children and parents; involvement of younger schoolchildren and parents in physical education, dancing, Ukrainian military-patriotic games, and entertainment; joint viewing of patriotic cartoons and movies; conducting thematic information and educational events, etc. It is proven that the proposed forms and methods will contribute to the national-patriotic education of younger schoolchildren in the conditions of the Russo-Ukrainian War.

Keywords: *patriotism; patriotic education; national and patriotic education; civic activism; national identity; martial law; younger schoolchildren; innovative forms and methods.*

Указами Президента України № 64/2022 від 24 лютого та № 133/2022 від 14 березня 2022 року у зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України введено воєнний стан – особливий правовий режим, що вводиться в разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності, територіальній цілісності. В умовах воєнного стану освітній процес в усіх закладах освіти України відбувається дистанційно. Під час неоголошеної та повномасштабної війни рф проти України постала нагальна потреба в перегляді та оновленні системи національно-патріотичного виховання. З цією метою МОН України затвердило заходи щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України до 2025 року (далі – Концепція).

Відповідно до Концепції метою національно-патріотичного виховання визначено «становлення самодостатнього громадянина-патріота України, гуманіста і демократа, готового до виконання громадянських і конституційних обов'язків, до успадкування духовних і культурних надбань українського народу, досягнення високої культури взаємин, формування активної громадянської позиції, утвердження національної ідентичності громадян на основі духовно-моральних цінностей Українського народу, національної самобутності» [4]. Реалізація цієї мети відбуватиметься через упровадження відповідних заходів щодо громадянсько-патріотичного, духовно-морального, військово-патріотичного та екологічного виховання.

Уважаємо, що надзвичайно важливим є впровадження національно-патріотичного виховання в початковій школі, оскільки молодший шкільний вік (від 6 до 10 років) є найбільш сприятливим віковим періодом для виховання громадянської культури, формування патріотичних поглядів та почуттів дитини, морально-етичних принципів, утвердження національної ідентичності. Саме в цей період закладаються і формуються основи багатьох психічних якостей особистості, її ціннісні орієнтації, самооцінка.

Аналіз історико-педагогічної літератури доводить, що питання національно-патріотичного виховання були предметом наукових розвідок вітчизняних філософів та громадських діячів: Г. Ващенко, М. Драгоманова, М. Костомарова, І. Огієнка, О. Потебні, Г. Сковороди, Л. Українки, І. Франка, Т. Шевченка, П. Юркевича та ін. Основоположні засади патріотичного виховання були сформульовані видатними українськими вченими-педагогами О. Вишневським, О. Захаренком, М. Євтухом, В. Сухомлинським, І. Ткаченком. Низка сучасних науковців присвятили свої праці проблемам методології, теорії і практики національно-патріотичного виховання особистості (І. Бех, І. Зязюн, В. Кремень, В. Кульчицький, Н. Ничкало, О. Пометун, М. Сметанський, М. Фіцула, Г. Шевченко) та військово-патріотичного виховання (М. Зубалій, В. Івашковський). Питання національно-патріотичного виховання молодших

школярів досліджували Н. Васильківська, О. Дешко, Л. Дубровська, О. Савченко, О. Сухомлинська, М. Качур, В. Киричок, О. Сидоренко та ін.

Мета статті – проаналізувати інноваційні форми та методи національно-патріотичного виховання молодших школярів у період воєнного стану.

Відповідно до Державного стандарту початкової освіти [2] реалізація мети початкової освіти ґрунтується на таких ціннісних орієнтирах, як, зокрема, «утвердження людської гідності шляхом виховання чесності, відваги, наполегливості, доброти, здатності до співчуття і співпереживання, справедливості, поваги до прав людини (зокрема, права на життя, здоров'я, власність, свободу слова тощо); плекання любові до рідного краю та української культури, шанобливе ставлення до Української держави; формування активної громадянської позиції, відповідальності за своє життя, розвиток громади та суспільства, збереження навколишнього світу». Згідно з цим, громадянсько-патріотична компетентність становить здатність учня утверджувати власну гідність, відстоювати свої права та права інших, чинити спротив у ситуаціях, що загрожують почуттю гідності та здоров'ю, усвідомлювати себе часткою спільноти, активно спілкуватися з однолітками та дорослими, робити відповідальний вибір, усвідомлювати події громадського і політичного життя країни. Зміст громадянсько-патріотичної компетентності становить здатність учня утверджувати власну гідність, відстоювати свої права та права інших, чинити спротив у ситуаціях, що загрожують почуттю гідності та здоров'ю, усвідомлювати себе часткою спільноти, активно спілкуватися з однолітками та дорослими, робити відповідальний вибір, брати участь у житті спільнот, до яких належить, усвідомлювати події громадського і політичного життя [2].

Дослідження питання національно-патріотичного виховання потребує характеристики базових дефініцій дослідження: «патріотизм», «патріотичне виховання», «національно-патріотичне виховання».

У педагогічному словнику зазначено, що «патріотизм – це любов до Батьківщини, відданість їй, готовність служити її інтересам, іти на самопожертву. Патріотизм виявляється в практичній діяльності, спрямованій на всебічний розвиток своєї країни, захист її інтересів. Виховання патріотизму у дітей розпочинається з виховання у них любові до рідної мови, культури народу та його традицій, поваги до сімейних реліквій, пов'язаних із трудовими і бойовими сторонами життя предків, близьких родичів, земляків» [6, с. 134].

Поділяємо точку зору щодо сутності патріотизму вченої О. Стьопіної, яка визначає патріотизм як «інтегральну цінність та духовно-моральну якість особистості, що виражається в почутті любові до Батьківщини та відчутті духовного зв'язку з нею, моральній відповідальності за долю Батьківщини і готовності її захищати, вільному етнічному та національному самовизначенні, свідомому збереженні та примноженні національних духовних і матеріальних цінностей» [8, с. 12].

Структуру патріотизму, на нашу думку, досить чітко представила вчена О. Коркішко через «ставлення до себе (національна самосвідомість, честь, гідність, щирість, доброта, терплячість, чесність, порядність), людей (толерантність, національний такт, справедливість, усвідомлення своєї належності до українського народу як його представника; відповідальність перед своєю нацією), Батьківщини (віра, надія, любов, громадянська відповідальність, вірність, готовність стати на захист,

бажання працювати для розвитку країни, підносити її міжнародний авторитет, повага до Конституції та законів держави; гордість за успіхи держави, біль за невдачі, суспільна активність та ініціативність), національних цінностей (володіння українською мовою, бажання й потреба в накопиченні, збереженні та переданні родинних і національних звичаїв, традицій, обрядів; дбайливе ставлення до національних багатств, до рідної природи; сприяння розвитку духовного життя українського народу; шанобливе ставлення до національних та державних символів; почуття дбайливого господаря своєї землі)» [5, с. 10].

Ураховуючи наукові розвідки вчених та власний досвід, під патріотичним вихованням розуміємо цілеспрямовану та системну виховну діяльність закладів освіти з формування в учнів знань та уявлень про сутність патріотизму і патріотичних почуттів, патріотичної свідомості на основі відчуття вірності Батьківщині і готовності до виконання громадянського обов'язку, конституційних обов'язків із захисту інтересів Вітчизни.

Варто зауважити, що досі немає єдиного погляду на співвідношення патріотичного й національного виховання, науковці розрізняють і патріотичні, і національні почуття. На думку П. Ігнатенка, різниця між ними полягає в тому, що «об'єктом національних почуттів є власний етнос, незалежно від його розселення, а в патріотичних почуттях віддзеркалюється прихильність до рідної землі, території, місця народження, Батьківщини» [3, с. 44].

В. Гонський зазначає, що «національно-патріотичне виховання є складником виховного процесу, систематичною і цілеспрямованою діяльністю закладів освіти, органів державної влади і громадських організацій з формування у громадян високої патріотичної свідомості, почуття любові до України. Патріотичне виховання охоплює соціальні, цільові, функційні, організаційні аспекти, а також поширює свій вплив на всі покоління, проникає у всі сфери життя, як-от: соціально-економічну, політичну, духовну, правову, педагогічну, а також спирається на освіту, культуру, історію, державу, право» [1]. Поділяємо думку вченого та вважаємо, що національно-патріотичне виховання молодших школярів – це цілеспрямований, організований процес, спрямований на збереження, передавання та засвоєння культурно-історичного досвіду українського народу, формування в дітей почуттєво-ціннісного ставлення до сім'ї, родини, рідного краю, Батьківщини, усвідомлення особистої приналежності до української нації, мотивацію дітей до патріотичних учинків і дій.

Результатом національно-патріотичного виховання молодших школярів є національно-патріотична вихованість, яку трактуємо як інтегративну властивість, яка характеризується рівнем сформованості патріотичних знань, якостей, почуттів, широким словниковим запасом національно-патріотичного змісту, що є виявом національної свідомості особистості.

Сьогодні, в умовах війни, як ніколи, потрібні нові підходи й нові шляхи виховання патріотизму як почуття і як базової якості особистості, які б відповідали жахливим реаліям сьогодення. Зупинимось на формах та методах реалізації соціально-педагогічних умов національно-патріотичного виховання молодших школярів в умовах воєнного стану.

Однією з інтерактивної новітньої форми національно-патріотичного виховання в умовах війни є започаткування в березні 2022 року Указом Президента України

загальнонаціональної хвилини мовчання за загиблими. Проведення хвилини мовчання відбувається о 9 годині 00 хвилин по всій Україні всіма засобами масової інформації. Метою хвилини мовчання є «вшанування пам'яті, громадянської відваги і самовідданості, сили духу, стійкості та героїчного подвигу воїнів, полеглих під час виконання бойових завдань із захисту державного суверенітету та територіальної цілісності України, мирних громадян, які загинули внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України» [9]. Під час хвилини мовчання звучать слова такого змісту: «Вшановуємо світлу пам'ять, громадянську відвагу, самовідданість, силу духу, стійкість, героїчний подвиг воїнів, полеглих під час виконання бойових завдань із захисту державного суверенітету та територіальної цілісності України, жертв військових злочинів та геноциду, мирних жителів сіл, маленьких і великих міст, наших співвітчизників, які загинули унаслідок збройної агресії російської федерації проти України загальнонаціональною хвилиною мовчання. Ви назавжди у наших серцях. Ви частина хороброї нації, частина перемоги України». Після загальнонаціональної хвилини мовчання молодші школярі можуть взяти участь в обговоренні подій, обмінятися думками і враженнями про війну, проаналізувати зміни, які відбулися внаслідок війни в їхньому житті, у житті сім'ї, родини, України. Учитель може розповісти школярам про причини війни, про те, що означає для України дружба підтримка інших держав, про історичних діячів, які в різні часи боролися за незалежність нашої батьківщини. Обов'язковим елементом таких бесід має бути обговорення поведінки під час повітряних тривог, правил безпеки в умовах війни тощо.

Проведення низки інтерактивних виховних бесід, у яких розглядається питання національної ідентичності в умовах війни росії проти України та післявоєнний період; відмінностях національної ідентичності та національної свідомості й самосвідомості українців і росіян у різні історичні часи; історичних уроках минулого й сучасності; необхідності національно-патріотичного виховання для збереження України як суверенної і незалежної держави.

З метою стабілізації емоційного стану дітей молодшого шкільного віку під час війни вважаємо доцільним запровадити адаптовану методику інтерв'ю для формування позитивного налаштування дитини (розроблену лабораторією соціальної педагогіки Інституту проблем виховання НАПН). Ця методика може бути використана як педагогами, так і батьками. Питальник містить п'ять блоків питань: про дитину, про емоції, про життя та устрій світу, про мрії та бажання, а також питання, що розвивають фантазію та творчість. Вільний формат проведення такого інтерв'ю дозволить ставити додаткові чи уточнювальні питання, які допоможуть більш конкретно з'ясувати емоційний стан дитини [7].

Під час війни надважливим є інформаційна безпека дітей, адже рф залучає українських дітей безсвідомо скоювати злочини онлайн, тому актуальним є покроковий інструктаж щодо правил поведінки в інформаційному просторі: якщо хтось із користувачів у мережі просить приватну інформацію (особистий номер телефону чи номер батьків, їхнє місце працевлаштування, де наразі знаходиться родина, яка ситуація в твоєму місті, чи є в місті військові і де вони розміщуються) – таку інформацію в жодному разі не можна передавати; не можна фіксувати місця вибухів та розповсюджувати цю інформацію в інтернеті; усі новини потрібно перевіряти в

офіційних засобах масової інформації; не потрібно підписуватися до невідомих груп, краще розказати про це батькам та заблокувати таку групу.

Проведення виховних годин у форматі зустрічей (онлайн-зустрічей) із воїнами та їхніми рідними, із волонтерами, із постраждалими під час війни рф проти України, із внутрішньо переміщеними особами тощо.

Проведення майстер-класів за участю волонтерів, дітей і батьків із виготовлення сувенірів для бійців ЗСУ, плетіння маскувальних сіток тощо, що сприяє встановленню соціальних зв'язків, набуттю дітьми шанобливого й відповідального ставлення, формуванню соціально значущої ініціативності, прагнення пожертвувати в ім'я України вільним часом, здійснити альтруїстичний вчинок.

Організація флешмобів, акцій на підтримку ЗСУ, виставок творчих робіт молодших школярів та їхніх батьків, мініконцертів для біженців та воїнів тощо.

Залучення молодших школярів та батьків до занять фізичною культурою, танцями, ігровою діяльністю. Важливо відновити давні українські військово-патріотичні ігри та розваги, що сприяють національно-патріотичному вихованню, виробленню у дітей українського світогляду, українського спектра цінностей, здатності приймати виклики і розв'язувати їх.

Організація екскурсій з метою відвідування визначних історичних місць, ознайомлення з пам'ятками історії та культури рідного міста або ж онлайн-екскурсій в інші регіони країни.

Спільний перегляд патріотичних мультфільмів, які розкажуть наймолодшим глядачам про Україну, її історію, найбільші здобутки та досягнення українців, спрямовані на творчий, патріотичний, суспільний та особистісний розвиток дитини. («Це – наше, і це – твоє», «Микита Кожум'яка», «Літа мої», «Моя країна Україна», «Книга-мандрівка. Україна», «Знай наших») тощо; фільмів-казок про козаків, козацький рід, український фольклор і українську народну міфологію й вірування («Пекельна хоругва, або Різдво козацьке», «Чорний козак», «Сторожова застава») тощо.

Проведення тематичних інформаційно-просвітницьких та освітньо-виховних заходів, а саме: круглих столів, диспутів, брейн-рингів, вікторин, переглядів презентацій та відеоматеріалів з подальшим обговоренням, присвячених героїчним подвигам українських воїнів, боротьбі за територіальну цілісність і незалежність України (наприклад, до Дня пам'яті Героїв Круг, до Дня героїв Небесної Сотні; до Дня захисника України тощо).

Участь молодших школярів у дитячих організаціях та таборах військово-патріотичного спрямування, які зорієнтовані на підготовку самовідданих, свідомих захисників Батьківщини, готових за будь-яких умов виступити на захист територіальної цілісності та незалежності України («Сокіл» («Джура»)).

Результативність національно-патріотичного виховання значною мірою залежить від того, наскільки ті чи інші форми, методи і засоби освітнього процесу мотивують молодших школярів до розвитку самоорганізації, самоуправління, самовиховання.

Отже, війна з росією актуалізувала потребу в національно-патріотичному вихованні всіх громадян України і молодших школярів зокрема, адже молодший шкільний вік є особливим періодом в онтогенезі, у набутті досвіду соціальної

поведінки, почуттєвої, морально-етичної та естетичної сфери як основи для подальшого формування високої національної самосвідомості, активної громадянської позиції, готовності до захисту національних інтересів, незалежності й цілісності України, утвердження національного суверенітету держави. В Українській державі, яка сповідує європейські цінності, національно-патріотичне виховання має бути спрямоване на формування в молодого покоління національної свідомості та любові до України. У період воєнного стану надзвичайно важливо дбати про становлення національної ідентичності українських школярів, ідеалів свободи й рівності, усвідомлення цінності людської гідності молодого покоління; повагу та любов до української мови; медіаосвіту та інформаційну безпеку учнів; залучати дітей до різноманітних проєктів, посиленої волонтерської роботи, флешмобів та акцій на підтримку ЗСУ; фізкультурно-оздоровчих, здоров'язберезувальних та спортивних заходів, що сприяють національно-патріотичному вихованню; участі молодших школярів у дитячих організаціях та таборах військово-патріотичного спрямування. Тільки живучи з Україною в серці ми здобудемо перемогу та світле майбутнє у вільній та незалежній державі.

Подальших наукових розвідок потребує питання формування національної ідентичності майбутніх учителів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гонський В. Патріотизм як основа сучасного виховання та ідеології держави: студії виховання. *Рідна школа*. 2001. № 2. С. 9–14.
2. Державний стандарт початкової освіти. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#n12>
3. Ігнатенко П. Виховання громадянина: психолого-педагогічний і народознавчий аспекти: навч.-метод. посіб. Київ: Інститут змісту і методів навчання, 1997. 252 с.
4. Концепція національно-патріотичного виховання. URL: <https://nus.org.ua/news/mon-zatverdylo-novu-kontseptsiyu-patriotichnogo-vyhovannya/>
5. Коркішко О. Г. Виховання патріотизму молодших школярів у позаурочній виховній роботі: автореф. дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.07. Луганськ, 2004. 23 с.
6. Педагогічний словник / під ред. М. Ярмаченка. Київ: Педагогічна думка, 2001. 514 с.
7. Руслан Малиношевський Діяльність Інституту проблем виховання НАПН в умовах воєнного стану. URL: <https://visnyk.naps.gov.ua/index.php/journal/article/view/269/327>.
8. Стьопіна О. Г. Виховання патріотизму у студентської молоді засобами мистецтв: автореф. дис. ... кандидат пед. наук: 13.00.07. Луганськ, 2007. 20 с.
9. Про загальнонаціональну хвилину мовчання за загиблими внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України: Указ Президента України № 143/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1432022-41729>.

REFERENCES

1. Honskyi, V. (2001). Patriotyzm yak osnova suchasnoho vykhovannia ta ideolohii derzhavy: studii vykhovannia. [Patriotism as the basis of modern education and state ideology: education studies]. *Ridna shkola – Native school*, 2, 9–14 [in Ukrainian].
2. Derzhavnyi standart pochatkovoї osvity. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#n12> [in Ukrainian].
3. Ihnatenko, P. (1997). Vykhovannia hromadianyna: psykholoho-pedahohichnyi i narodoznavchyi aspekty. Kyiv: Instytut zmistu i metodiv navchannia [in Ukrainian].
4. Kontseptsiia natsionalno-patriotichnoho vykhovannia. URL: [https://nus.org.ua/news/mon-zatverdylo-novu-kontseptsiyu-patriotichnoho-vyhovannya/](https://nus.org.ua/news/mon-zatverdylo-novu-kontseptsiyu-patriotichnogo-vyhovannya/)

5. Korkishko, O. H. (2004). Vychovannia patriotyzmu molodshykh shkolariv u pozaurochnii vykhovnii roboti. *Extended abstract of candidate's thesis*. Luhansk [in Ukrainian].
6. Yarmachenko, M. (Ed.). (2001). Pedahohichniy slovnyk. Kyiv: Pedahohichna dumka [in Ukrainian].
7. Malynoshevskiy, R. Diialnist Instytutu problem vykhovannia NAPN v umovakh voiennoho stanu. URL: <https://visnyk.naps.gov.ua/index.php/journal/article/view/269/327> [in Ukrainian].
8. Stopina, O. H. (2007). Vychovannia patriotyzmu u studentskoi molodi zasobamy mystetstv. *Extended abstract of candidate's thesis*. Luhansk [in Ukrainian].
9. Pro zahalnonatsionalnu khvylynu movchannia za zahyblimy vnaslidok zbroinoi ahresii Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy: Ukaz Prezydenta Ukrainy № 143/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1432022-41729>.